

REGIONLARDA AYRIQSHA DÁSTÚRLERGE IYE BOLĠAN DÁSTANSHILIQ MEKTEPLERI

Bazarbaeva Ramuza

Ózbekstan mámleketlik kórkem-óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı “Folklor hám etnografiya” kafedrası “baqsıshılıq hám dástanshılıq” tálım baġdarı studentı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15715264>

Annotaciya. *Bul maqalada Xorezm baqsıları, olarġa girjek hám balaman shertiwshiler janapayshı bolıwı, Surxandarya, Qashqadaryya hám Samarqand wálayatında ayırıqsha dástúrlerge iye bolġan dástanshılıq mektepleri, olardıń repertuarları, usılı, málim dóretiwshilik principi hám atqarıw usılları haqqında sóz etiledi.*

Gilt sózler: *girjek, dástúr, dástan, jır, usıl, poetik.*

ШКОЛЫ ЭПОСА С УНИКАЛЬНЫМИ ТРАДИЦИЯМИ В РЕГИОНАХ

Аннотация. *В данной статье рассматриваются хорезмские бахши, сопровождаемые гиджаком и баламаном, школы эпической поэзии с уникальными традициями в Сурхандарьинской, Кашкадарьинской и Самаркандской областях, их репертуары, стиль, определенные творческие принципы и методы исполнения.*

Ключевые слова: *гиджак, традиция, дастан, джир, стиль, поэтика.*

EPIC SCHOOLS WITH UNIQUE TRADITIONS IN THE REGIONS

Abstract. *This article examines the Khorezm bakhshis accompanied by the gijjak and balaman, the schools of epic poetry with unique traditions in Surkhandarya, Kashkadarya, and Samarkand regions, their repertoires, style, and certain creative principles and performance methods.*

Key words: *Gijak, tradition, dastan, jir, style,*

Xalqımızdıń turmıs tárizin rawajlanıwında xalıq awızeki dóretiwshiliginiń áhmiyeti úlken bolıp, ásirler dawamında bay ruwxıy miyraslar toplanıp, jas áwlad tárbiyasına múnásip úles qosıp kiyatır. Xalıq awızeki dóretiwshiliginiń áhmiyetli baġdarı bolġan dástanlar júdá tereń tariyxıy ildizlerge iye bolıp, uzaq ásirler dawamında jaratılıp kelingен hám túrli sociallıq-ekonomikalıq sharayatlarda atqarılġan. Eń dáslepki dástanlar Greciyada payda boldı, olarda tań qalġanday ápsánwiy qaharmanlardıń mártligi, qudaylardıń káramatı haqqında ayılġan.

Gomerdiń “Iliada”, “Odiseya”, Abulqosim Firdawsiydiń “Shaxnama” dóretpeleri dástan janrınıń áyyemgi úlgeri bolıp tabıladı.

Xorezm baqsıları dástanlardı tiykarınan, duwtar, tar menen atqaradı, olarġa girjek hám balaman shertiwshiler janapayshı boladı. Dástan atqarıw, shákirt jetistiriwde qatań tártip, nızam-qaqıydalarġa ámel etiledi. Dástanshılıq Surxondaryo hám Qashqadaryada, Xorezmde hám de Samarqand wálayatında keń rawajlanġan. Bul dáwirde dástan atqarıwshı baqsılar repertuarıda 150 den artıq xalıq dástanları bolġan. Xalıq arasında Joldasbulbul, Ergash Jumanbulbul balası, Fazıl Joldas balası, Pulkan, Islam shayır, Berdi baqsı, Bala baqsı, Ahmad baqsı sıyaqlı dástan atqarıwshılar xalıqqa belgili edi. Ayırıqsha yad qudiretine iye bolġan Pólkan shayır jetpisten artıq dástandı yaddan bilgen.

Hár bir dástan eki-úsh miń qatardan tartıp, on-on bes, hátte jigirma miń qatarına shekem qosıqtı óz ishine alǵanlıǵı xalıq baqsılarınıń úlken potencialǵa, kúshli yadqa, yad alıw hám este saqlaw qábiyetine, dóretiwshilik etiw qúdiretine iye bolǵanlıǵınan derek beredi.

Fazıl Joldas balası 60, Ergash Jumanbulbul balası 50 dana dástandı yaddan ayta alǵan, baqsılardıń ayırımları tek dástan aytsa, ayırımları ózleri de dástanlar toqıǵan. Dástan esitiw ushın arnawlı kesheler uyımlastırılǵan, toy-tamashalar da baqsıarsız ótpegen, tıńlawshılar baqsını tóрге otırǵızıp, onı dıqqat penen tıńlaǵan. Talantı asqan dástanshılar eki-úsh keshe dawamında dástan atqara alǵan, sebebi dástanlardıń kólemi de eki-úsh keshege shekem turaqlı jırlawdı talap etken. Baqsılardan Shernazar Berdinazar balası jeti keshe dawamında dástan ayta alǵan.

Dástanshılıq keshelerine kelgen baqsılar óz talantları, sózge sheshenligi, saz ásbaplardı shertiwdegi uqıbı menen óz-ara bellesken. Regionlardada ayırıqsha dástúrlerge iye bolǵan dástanshılıq mektepleri qalıplesken. Olar repertuarları, usılı, málim dóretiwshilik principini hám atqarıw usıllarına kóre bir-birinen ajralıp turǵan. Qashqadaryadaǵı Qamay awılında qalıplesken Qamay dástanshılıq orayı Dıyxanabad hám Ğuzor rayonları átirapında jasawshı 60 qa jaqın baqsılardı birlestirgen. Qorǵan dástanshılıq mektebi Mangıstawdan Nurataǵa shekem sozılǵan tawlar eteklerinde jasaǵan baqsılardı birlestirgen. Qorǵan dástanshılıq mektebiniń eń uqıplı wákillerinen biri Ergash Jumanbulbul balası hám Pólkan shayır bolıp, olardan “Alpamis”, “Aysulıw”, “Kuntuǵmish”, “Góruǵlınıń tuwılıwı”, “Yunus peri”, “Misqal peri”, “Awezhan”, “Hasanhan” sıyaqlı dástanları jazıp alıńǵan. Bul dástanshılıq mektepte Ergash Jumanbulbul ulınıń ata-babalrı, Sultan kempir, Altın kempir, Jodmon baqsı sıyaqlı onlap dástanshılar dóretiwshilik etken.

Ergash Jumanbulbul ulı 1886 jıl házirgi Samarqand wálayatı Qoshrobat rayonu Qorǵan awılında tuwılǵan. Ergash Jumanbulbul ulınıń dóretiwshiligi ráń-báreń bolıp, ol qırqtan artıq dástandı yad alǵan. Ergash Jumanbulbul ulınıń “Kuntuǵmish”, “Qızjibek”, “Alibek hám Bolibek”, “Dallı”, “Ráwshan”, “Qundız hám Juldız”, “Xoshkeldi”, “Xoldorxon”, “Awezhan”, “Qırman”, “Nuralı”, “Yusup penen Ahmet”, “Varqa hám Gulshoh”, “Maxtımquli”, “Tulımbiy” sıyaqlı dástanlardı atqarǵan Ergash Jumanbulbul ulı “ózbek dástanlarınıń ǵáziyebanı” degen tariypke iye bolǵan. Ergash Jumanbulbul ulı dástúriy dástan hám termelerdi atqarıp keliwi menen birge ózi de nátiyjeli dóretiwshilik etken. Onıń “Ómirbayan” dástanı, “Keldim”, “Tashkent tariypinde”, “Qızıl”, “Tursınay”, “Ğozi Alım”, “Atajan Hoshim”, “Asaw qızlar” sıyaqlı termeleri xalıq húrmetine múnásip boldı. Ergash Jumanbulbul ulı miyrasları keń kólemde úyrenilip, shayır haqqında kitaplar baspadan shıǵarılıp, hújjetli film jaratıldı.

Bulungur dástanshılıq mektebiniń qaharmanlıq dástanların atqarıwı menen ataqlı sońǵı uqıplı wákili Fazıl Joldas ulı “Alpamis”, “Jádiger”, “Yusup penen Axmet”, “Zulfizar”, “Malikai hayyar”, “Nuralı”, “Muratxan”, “Shiyirin menen Sheker” sıyaqlı dástanlardı kámine keltirip aytqan. Xorezm dástanshılıq mektebi kórkem óneri basqa dástanshılıq mekteplerinen usılı tárepinen pariql etedi. Xorezm dástanları jazba derekke iye bolıp, geyde aytıwshı qolında qol jazba teksti de bolǵan, olarda muzıka jetekshi rol oynanǵan, kóbirek ıshqıy-romantik dástanlar atqarılǵan, jámaátlik atqarıwshılıq jetekshilik etken. Xorezm baqsıları dástannıń hár bir qosıǵın arnawlı bir namada atqarǵan, dástanshılar bulardıń baqsı jolları yamasa baqsı namaları dep júrgizedi.

Baqsi sóz hám de qosıqtı ashıq dawısta, duwtar yamasa tar menen dáp penen birge atqarǵan. Qashqadarıya, Surxandaryo, Samarqand baqsıshılıq mektep wákilleri dombıra menen birge buwıq, yaǵnıy jabıq dawısta qosıq atqarıp, ashıq dawısta dástan processine tariyp bergen.

Dástanshılıq - xalıq awızeki poetik dóretiwshiligindegi áyyemgi epik dástúr. Dáslep qosıq formasındaǵı, muzıka áspabısız atqarılatuǵın dóretpeler jaratılǵan. X-XI ásirlerde dástanlardı dombıra hám duwtar menen birge ayılatuǵınları júzege kelgen. Dástannıń bunday úlğileri Kaspiy hám Aral teńizleri boyındaǵı áyyemgi kóshpeli turkiy qáwimler arasında payda bolǵan. Epik dástanlardı jaratıwshı hám atqarıwshı shayır-improvizatorlar kóbeyip barǵan sayın ustaz -shákirtlik dástúrleri júzege kela basladı. Nátiyjede XV-XVI ásirlerge kelip kóplegen dástanshılıq mektebi payda boldı. XVII-XVIII ásirlerde dástan rawajlanıwında saldamalı kóteriliw basqısı, XIX-XX ásirler bolsa onıń eń rawajlangan dáwiri esaplanadı. Bul dáwirde baqsılar repertuarında 150 den artıq xalıq dástanları bolǵan.

Dástanda qatań tártipke ámel etilgen, dástan esitiw ushın arawlı kesheler uyımlastırılǵan, toy-tamashalar da baqsıarsız ótpegen. Tıńlawshılar baqsını tórge otırǵızıp, átirapında tor toqıp otırǵan. Baqsı duwtarın sazlap “Kúnlerim”, “Duwtarım” termelerin aytıp, tıńlawshılar itibarın ózine tartqan. Baqsı atqarıwı dawamında dástan daǵı hár bir waqıya súwretleniwine uyqas sóz tawıp, sol sózlerge sáykes is-háreketler etken. Tıńlawshılardı qızıqtırıw menen, ózi de barǵan sayın háwijge shıqqan. Ayırım talantlı dástanshılar eki-úsh keshe dawamında, hátte aylap dástan atqara alǵan. Mısalı, Shernazar Berdinazar ulı jeti keshe dawamında dástan ayta alǵan. Ayırım dástanlardıń kólemi de eki-úsh keshe turaqlı jırlawdı talap etken. Dástan atqarıwshı, ádette, waqıya eń qızıq jayına jetkende jırlawdı toqtatıp, tánepis etken, bul bolsa tıńlawshılardıń qızıǵıwshılıǵın taǵı da asırǵan. Dástan keshelerine eki-úsh baqsı kelgen. Bunday jaǵdaylarda dástanshılar óz-ara tartısqa kirirken: bir-biriniń talantın, sózdegi sheshenligin, saz áspabın shertiwdegi uqıpların sınǵan. Tıńlawshılar olarǵa baha bergen. Xalıq alǵısın ala almaǵan dástanshı ortadan shıǵıp ketken.

Paydalanılǵan Ádebiyatlar

1. B.Matyakubov. “Dostonlarning musiqiy xususiyatlarini órganish” Toshkent-2024
2. Adambaeva. T. «Ertedegi qaraqalpaq muzikasi» Nókis. «Qaraqalpaqstan» 1976-j.
3. К.Расултаев "Ўзбек дутор ижрочилиги тарихи" Тошкент 1995-йил.